

նութեան չորրորդ տարին վախճանեցաւ 1 ամբրոնացին. զայս կաթողիկոսը կը յիշէ 1 ամբրոնացին իր թղթին մէջ որ գրեց առ 1 ևոն թագաւոր Ոսեօն (1196), և անոր մէջ կը յիշէ Ղրիգոր Տղային մահն ալ: Եւրդ աս բաներս կը ցուցնեն որ յայտնի սխալ կայ այդ յիշատակարանին մէջ:

Հայաստան լրագրին բարեսէր և ըզգուշաւոր հրատարակողին խնդիրը լուծելէն վերջը՝ այս սխալներուն յիշատակութեան պատճառը մէյմը կարդացողներն ալ չարխացընելու համար է, մէկ մ'ալ թէ այն հրատարակողին և թէ մեր վախը յայտնելու համար՝ որ լրաց թէ ասանկ սխալ բաներ տարածուին ազգերնուս մէջ. որովհետեւ հիմայ շատ տեղ կը լսենք որ ընկերութիւններ հաստատուած են որ կամ կը փափագին, կամ կը խոստանան նախնեաց գրքեր տպելու և հրատարակելու. շատ լաւ կամք է աս և շատ գովելի, միայն թէ ազգին օգուտը միանգամայն ընտիր և ստոյգ ընթերցուածներ կը պահանջէ. անոր համար կ'աղաչենք որ այդ խոստացուած գրքերուն հարազատութեանը և ընտրութեան վրայ ալ զմեզ ապահով ընեն, և քանի որ յայտնապէս ընտիր կամ անսխալ չէ օրինակներն՝ ջանան ուրիշ ալ գտնել և բաղդատել: Եւս խրատը շատ խելքով կուտայ վերոյիշեալ լրագրին հրատարակիչը իր մէկ թերթին մէջ՝ մէկ վանքի մը, որ տպագրարան ունենալէն առաջ՝ ջանայ լաւ և տպելու արժանի գրքեր ստանալու: Իսկ այն գրքերն որ ընտրութեամբ և բաղդատութեամբ տպուած են, և բաւական վրկայեալ օրինակներէ, պէտք է որ պատկառելի ըլլան կարդացողներուն, և ձեռագրի մը մէջ տարբերութիւն մը տեսածնուն պէս՝ չկասկածին, չտարակուսին, չհամարձակին սխալ կոչելու և սրբագրելու, ինչպէս Կոչեա լրագրին մէջ անցեալ տարի բանասիրին մէկն ըրեր էր. ազգիս դպրութեան ախորժակը հիմայ բացուելու վրայ է, բայց թէ որ մէկէն՝ իր դեռ տկար քայլերուն օգնական ցուպը թողու՝ ու դատողական

զաւազանը ձեռք առնէ, բաներնիս գէշ է: Եւրդ չենք ուզեր ամենեւին որ արգելք մը ըլլայ, այլ մանաւանդ կը փափագինք, և կը խնդրենք՝ որ նոր նոր յայտնուած ձեռագրաց վրայ ծանօթութիւններ տրուին, որ ամէնքն ալ նոր լոյսեր առնեն, ինչպէս ահա մենք իմացանք անխոնջ 1 ամբրոնացւոյն մէկ աշխատասիրութիւնն ալ: Եւրդ ալ հոս աւետիս միայն տալով՝ ուրիշ անգամուան կը թողունք տեղն ի տեղը ծանուցանելը՝ որ Երեմիթար Ղօշի բուն իրեն ձեռքովը առջի գրած դատաստանագիրքը՝ մեր քովն է:

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՏՈՒԱԾ Գ

Նարարարութիւն՝:

ՆԱՐԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ կ'ըսուի ինչ և իցէ կերպով բերք հանելը, որուն հասարակ է ալ կ'ըսենք: Իրեք տեսակ ճարտարութիւն կայ նոր բերք հանելու կամ հաստելու համար. որ են մշակական, ձեռագործական և տուրեւաւիկ ճարտարութիւն: 1) շախմատի ճարտարութեան՝ տակ կ'իյնան՝ երկիրս բանեցընելով անկից ելած ամենայն բերքերը: 2) Գործարարական ճարտարութեան՝ տակ կ'իյնան որ և իցէ արուեստով շինած բաները: 3) Գործարարական ճարտարութեան՝ կ'ըսուի որ և իցէ բերք տեղէ տեղ տանիլը: — Եւ իրեք տեսակ ճարտարութեամբ է որ թագաւորութիւններ կը դառնան, Ժողովուրդներ կ'ապրին, և ծովուն ու ցամաքին վրայ մարդու գործունէութիւնը կը տեսնուի, և անոնց առաջ

1 Industrie.

2 Produire բառին յարմար կուգայ. հասարակ ուստի production բառն ալ կրնայ ըսուիլ հասարակ. իսկ produit Բէր+ կամ հասարակ:

3 Industrie agricole.

4 Industrie manufacturière.

5 Industrie commerciale.

երթալովը կամ ետ զարնելովը շատ երկիրներ կը հարըստնան կամ կ'աղքատնան, երջանիկ կամ թշուառ կ'ըլլան. ուստի կ'արժէ որ իրեք տեսակ ճարտարութեան վրայ ալ քանի մը խօսք զուրցենք:

Այլ և իցէ բան մը շինելու համար նիւթ պէտք է, որ կ'ըսուի նախնական 'նիւթ'. աս նախնական նիւթը, թէ որ սկիզբը երթանք, կը տեսնենք որ միշտ երկրէս կ'ելլէ: Այսնութեան մը երկրթէ գործիքներ կը ծախէ պատրաստ. ուսկից առած է զանոնք. երկաթագործէն. — անիկայ ուսկից առած է երկաթը ան գործիքները շինելու համար. — մետաղահանէն. — հապա մետաղահանը. — երկրէս: Այնորեղէն շինողը ալերածախէն ալիւր կ'առնէ, որ իրեն համար նախնական նիւթ է. ալերածախն ալ իր նախնական նիւթը, այսինքն ցորենը, կ'երթայ երկրագործէն կը գնէ. բայց երկրագործը ուսկից կ'ընդունի ցորենը. — ան բեղմնաւոր արգանդէն, ան առատաբուլի աղբիւրէն, ան աստուածային առատութեան նշան սեպուած երկրէն՝ որ 'ի սկզբանէ հետէ այնչափ արարածներ կերակրեր է ու կը կերակրէ, և ո՞ր գիտէ թէ որչափ ատեն ալ պիտի կերակրէ: Այս բաներս գիտնալէն ու փորձով տեսնելէն ետեւ՝ ժողովրդեան մը միթէ յանցանք ու անհոգութեան նշան չիսեպուիր երեսի վրայ թողուլ ան պարարտ դաշտերը, յստակ ջրերը, սիրուն բլուրները, գեղեցիկ հովիտներն ու ձորերը, որ միայն մարդուս ձեռնտուութիւնը կ'ուզեն՝ իրենց ներսի դին ծածկուած ոսկիի գանձերուն առատութիւնը դուրս սփռելու, և ամենուն աչուրները շլացնելու համար: (Ի)ող մէյմը ալօսին տակը տքալով՝ պատուեն եղները փոքր Վսիոյ ու Վարուպեան հաճկաստանի հողակոշտերը, ու լեռ և դաշտ ծառերով ծառատունկերով զարդարուին, թող մէյմը Վսիւրատայ, Տիգրիսի և Ղանուբի մէջէն նաւերով նաւակներով իջնան բիւր տեսակ արմաթք և արուեստական նիւթեր,

1 Matière première.

թող մէյմը չորս կողմէն երկրին ներսի ապրանքները օսմանեան տէրութեան նաւահանգիստները թափուին, կը տեսնեն ամէնքը թէ ինչ ըսել է երկիր, և ինչ ըսել է մշակական ճարտարութիւն:

Այս գործողութենէս ետեւ, ուշադիր ընթերցող, կարծես որ մեր ժողովրդեան աշխոյժը հոն կը դադրի: Ար խաբուիս թէ որ այնպէս ենթադրես. երբ որ ան բերքերը, ան նախնական նիւթերը՝ քաղաքներն ու նաւահանգիստները իջնան, մեր ճարտարները նոր նոր բաներու ձեռք կը զարնեն: Այսուհետեւ տաւորը որ բանն որ աչուրնին կը կտրէ, որ բանին որ խելքերնին կը հասնի՝ ան բաներուն ետեւէն կ'իյնան. կ'առնեն ան նախնական նիւթերը, ու անոնց ձեւը կը փոխեն, քաղաղութիւննին կը լուծեն, անոնցմէ այլ և այլ խառնուրդներով նոր նոր բաներ կը շինեն, ու երկրին չբերած բաներն ալ իրենք բերելով՝ ձեռագործական ճարտարութիւնը կը ծաղկեցնեն: Իսկ վաճառականք, որ արթնութեամբ միշտ յարմար առիթներու կը սպասեն, երկրին ու ձեռագործական ճարտարութեան բերքերը կը բեռնաւորեն իրենց նաւերուն գոգը, և առաքաստնին հովին ու վտանգի դէմ պարզելով՝ ետքի բարեւը կուտան հայրենի եղբայրներուն, և ուրիշ ապահով նաւահանգիստ մը հասնելու համար աներուոյթ անդունդներու վըրայէն կը սահին կ'անցնին, իրենց ապրանքները կ'երթան կը թափեն ուրիշ ժողովրդոց առջև, որոնք աւելի կարօտ են նոյն ապրանքներուն: Այսկից ալ պարապ ձեռքով չեն դառնար իրենց հայրենիքը. հապա իրենց հայրենակցացը կը բերեն օտար ապրանքներ՝ անոնց փափաքները լեցնելու համար, որպէս զի իմացուի թէ միւս երկու ճարտարութեանց պէս շահաբեր է ընկերութեան տուրեառիկ ճարտարութիւնն ալ:

Իսածներէս բաւական իմացուեցաւ որ աս իրեք տեսակ ճարտարութեանց օգտակարութիւնը մարդկային ընկերութեան հարստութիւնը աւելցնելուն վրայ է՝ նոր նոր բերքեր բերելով:

բայց ինչպէս որ ամէն աղէկ բան՝ թէ որ արթնութիւն չըլլայ՝ կրնայ գէշ հետեանքներ ունենալ, ասանկ ալ այս ճարտարութիւնները երբեմն անհամու թեամբ շահաբեր ըլլալու տեղ՝ ընկերութեան փաստ կրնան տալ. վասն զի հարստութիւն աւելցընել ըսելով՝ բերք մը հանելու համար գործածած ստակներէս աւելի արժէք ունեցող ապրանք հանել կ'իմանանք. զոր օրինակ 20 հազար դահեկանի ծախք ըրած երկրի վրայէն 30 կամ 35 հազարի բերք ժողվել. 30 հազարով հանած երկաթեղէն գործիքներէս 35 կամ 40 հազար վաստակիլ. 20 հազարի խաւրած ապրանքս 25 հազարով ծախել: Բայց երբոր առանց երկրի մը յատկութիւնները գիտնալու՝ 20 հազարի ծախք ընեմ անոր վրայ, որ ինծի հազիւ 18 հազար կուտայ, 30 հազարի շինած երկաթեղէններս հազիւ 25 հազարի ծախուին, աժան հանելուն կերպը չգիտնալուս կամ ուրիշը նոյն գնով իմինէս ազնիւր հանելուն, 20 հազարի խաւրած ապրանքս կէս գինը հազիւ ընէ՝ խաւրուած երկրին մէջ հարկաւոր չըլլալուն, կամ երկրին աղքատութեանը պատճառաւ, և այլն, աս տեսակ ճարտարութիւնները միթէ ընկերութեան հարստութիւնը կը շատցընեն: Ա՛ր և իցէ գործառու մը ինչ տեսակ ճարտարութեան որ ձեռք կը զարնէ, լաւ պիտի տեղեկանայ առաջուց անոր հարկաւոր պարագաներուն. ապա թէ ոչ, միայն վեր'ի վերոյ մտածութեամբ բանի մը ձեռք զարնելու ըլլայ, միտքը դրած վաստակին տեղը մեծամեծ փնտսներու կը հանդիպի. բայց մենք որովհետեւ գործառուաց պարտքերուն վրայ ուրիշ տեղ պիտի խօսինք, հիմա աւելորդ կը սեպենք աս բանիս վրայ խօսքը երկընցընել: Յաջորդ հատուածին մէջ քանի մը խօսք ալ լինիլ թական բերքերուն վրայ կ'ըսենք, որ ըստ ինքեան տեսակ մը ճարտարութիւն ըլլալուն՝ աս գլխիս մասը կը սեպուին, բայց պարզութեան համար զատեցինք:

ՃԱՐՏԱՐՈՒԹԻՒՆ

ԱՐՈՒԵՍՏ ՊԱՅՏԱՐՈՒԹԵԱՆ

ՊԵՐՅԱՐԳՈՅ Պետրոսեան Պօղոս վարդապետին ուսումնասէր և ազգասէր աշխատութեանցը վրայ ուրիշ անգամ համառօտ յիշատակութիւն մը ըրած ենք օրագրիս մէջ՝. երբեմն ալ իր օգտակար դիտողութեանցն ու աշխատասիրութեանցը մէկ քանի փոքրիկ ճաշակը տուած ըլլալով, անտարակոյս ընթերցողաց հետաքրքրութիւնն ու փափաքը վառեցինք որ աս արժանապատիւ անձին բուն գլխաւոր գործոցը վայելքն ունենալու ետեւէ ըլլան: Եւ ահա կը սկսինք իր Պայտարարութեան կամ Լրութեան Պայտարարութեան ըստած գրքոյկը գլուխ գլուխ օրագրիս մէջ հրատարակել իր հաճութեամբ:

Ա՛ր կողմանէ բարեսէր հեղինակին մեզի տուած լիակատար իշխանութիւնը այնչափի միայն հարկ կը համարինք բանեցընել իր պատուական գրուածքին վրայ՝ որ խօսակցութեանը ոճը տեղ տեղ մեր օրագրիս ոճին կը նմանցընենք՝ տաճկերէնները ծանօթութեան մէջ դնելով, խիստ քիչ տեղ ալ մեր կողմանէ ծանօթութիւններ կ'աւելցընենք:

Յառաջաբանին իմաստուն խօսքերը լաւ հասկըցողն աս ալ կ'իմանայ թէ ինչպէս հեղինակին՝ նմանապէս Բազմավէպիս փափաքելի է որ աս նիւթերուս վրայ Եւրոպացւոց քաջ պայտարներուն ըրած փորձերն ու դիտողութիւններն ալ մեր ազգին մէջ հրատարակուին. բայց որովհետեւ մեր բանի բուն հեղինակին գրածներն ալ ուրիշ յարգ և պատուականութիւն ունին, մենք առ այժմ իր գրուածքը ամբողջ ու անխառն հրատարակելէն ետքը՝ կը յուսանք որ եւրոպական դիտողութիւններն ալ ուրիշ անգամ հրատարակելու առիթ և փոյթ կ'ունենանք:

1 Հատ. Դ երես 215: